

Türk Modernleşmesi Zihniyet İktisat Tarih

Abdülkadir İlgen

Dergah Yayınları, 2014, 392 Sayfa, ISBN: 978-975-995-5.

Fahri YETİM*

Türk iktisat tarihi üzerine birçok inceleme yapılmıştır. 1930'larda Ömer Lütfi Barkan'la başlayan bu alandaki çalışmalar, Sabri F. Ülgener, Halil Sahillioğlu, Mübahat Kütükoğlu, Mehmet Genç, Şevket Pamuk, Halil İnalçık ve Ahmet Tabakoğlu ...gibi isimlerin öncülüğünde gelişmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu isimler arasında "Türk Weber"i olarak bilinen Sabri F. Ülgener'in, Türk iktisat tarihini zihniyet yapıları üzerinden incelemesi

* Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir, fyetim@ogu.edu.tr

ve yeni bir perspektif getirmesi dolayısıyla farklı bir yeri vardır. İktisat tarihçiliğinde zihniyet ekolü olarak görülen bu akımın günümüzdeki temsilcilerinden biri de Abdülkadir İlgen'dir. Türk modernleşmesi, Batı dışı modernlikler arasında kendine özgü farklılıklar taşıyan oldukça problematik bir süreçtir. Yaklaşık iki asra varan tarihsel deneyime rağmen modernitenin içselleştirilmesiyle ilgili zihniyet düzeyindeki sorununun henüz tam olarak aşılamadığı günümüzde bu sorunun yapısal ve tarihsel nedenleri üzerinde çalışmalar özel bir önem taşımaktadır. Bir anlamda tarihin diyalektiği olarak görülebilecek ilgili koşullar altında ortaya çıkan modernitenin özgün versiyonlarından biri olan Türk modernleşmesinin iktisat, kültür ve zihniyet düzeyindeki problemlerinin çözülmesi, bu olgunun Batı dışı tarihselliği açısından durumunun anlaşılmasının yanı sıra Türk tarihinin de kendi içinde bütünlüklü kavranmasının yolunu açacaktır. Abdülkadir İlgen de bu çalışmasıyla tarih perspektifinden hareket ederek Türk modernleşmesinin iktisat eksenli kültür ve zihniyet düzleminde yeni bir çözümlemesini yapmıştır.

İktisat tarihçiliğinin önde gelen teorileriyle sürekli bir etkileşim izlenimini veren çalışma ağırlıklı olarak Ülgener'in açtığı çığırdan hareketle yeni bakış açıları getirmektedir. Eser, yazarın daha önce çeşitli dergilerde yayınlamış olduğu makalelerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yüzden sistematik bir bölümlenme yoktur. İçindekiler açısından makalelere bakıldığında ana temanın, 'neden bizde de Batılı muadillerinde olduğu gibi toplumu dönüştüren bir piyasa yapısının gelişmediği' sorusu ekseninde Türk tipi modernleşmenin açmazlarının temel sorun olduğu görülmektedir. İlgen, bu sorunu oryantalist bakış açıları içinde Maxim Rodinson'un, İslam toplumlarının durağanlığının İslam'dan kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusuna verdiği, "meselenin İslam'la ilişkili bir sorunsal olarak ortaya konulamayacağı" şeklindeki cevaba da dayanarak, Ernest Renan'ın Türk aydınlarının önemli bir kısmı tarafından sorgusuz kabul edilen "İslam terakkiye manidir" teziyle zımnen bir hesaplaşma içine girmiştir. Eserin temel perspektifine bakıldığında Ülgener etkisinin çok belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Modernite olgusu karşısında Doğulu toplumlar içinde Türk iktisat tarihinde modern iktisadın ve "homo-economicus"un oluşamayışının nedenleri üzerinde zihniyet sorunu inceleyen Ülgener'in geliştirdiği perspektif büyük ölçüde yazar tarafından da benimsenmiştir. İlgen de tıpkı Ülgener'in temel sorusu olan "*insan doğasının ayrılmaz bir parçası olan maddi ihtiras ve kazanma tutkusunu yönü, aynen Batı'da olduğu gibi, neden bizde de normal mecrasında olağan biçimde mesafe alamamış veya ve ne gibi engellerle karşılaşmış; karşılaşmışsa bu engellemeler üzerinde yapısal durum ve ahlaki normların ne gibi olumsuz etkileri*

olmuştur?(s. 207)” düşüncesi üzerinde yoğunlaşarak bu konu üzerinde iktisadın kendi doğası dışındaki diğer amilleri ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar önsözde, Weber’in örgütlenmiş rasyonellik yöntemini benimseyen Ülgener’in açtığı çığırda bu yöntemin Türkiye özelindeki tezahürlerini elle tutulur hale getirme çabasının meselenin anlaşılması açısından yegâne örnek olduğunu belirtmektedir.

Eserin ilk makalesi, “Türk Kimliği ve İktisadi Hayat: Zihniyete Dair Tarihi- Sosyolojik Bir İnceleme” adını taşımaktadır. Bu çalışmada Ülgener’in yöntemine sadık kalınarak daha çok Türk iktisadi hayatının genel bir profilini çıkarma denemesi amaçlanmıştır. Yazar’ın bu konuda vardığı sonuç, “Türk kimliği ver bu kimliğin oluşmasında hayati etkiye sahip ahlak ve zihniyet dünyasının temelleri, sadece Asya steplerinden getirilen alışkanlıklar ve İslam’ın kökleri, antik Yunan’a kadar uzatılabilecek geleneksel yorumunda değil, aynı zamanda yükselen merkezi devlet mekanizmasının hayatın her anına sirayet eden yapısal karakteristiklerinde (gelenekçilik-fiskalizm-provizyonizm) aranmalıdır” şeklinde olup bu tespitiyle Mehmet Genç’in paradigmasına yakın bir duruş sergilemektedir. Yazara göre yaşanan bütün gerilime rağmen istikamet bellidir ve modernleşme kendi ritmini gittikçe bulmaktadır. Bu konuda, meta ya da rakam fetişizminin yaşandığı çağda şimdiye kadar önce iman sonra şüpheleri bertaraf etme yolu tercih edilirken şimdi modernliğin kavramları üzerinde yeniden düşünülerek, önce iman yerine, önce tahkik denilerek farklı bir tavır sergilemeyi yeni zihniyetin sinyalleri olarak görülmektedir. Ancak bu tercihe rağmen Türk kimliğinin Erol Güngör’ün tarif ettiği manada hem ekonomik ve sosyal, hem de siyasal ve hukuki yönlerden hedef belirsizliği sorunu çektiği düşüncesi vurgulanmaktadır(s. 46).

Eserin ikinci makalesi “Batı Anadolu’nun Dünya-Ekonomiyle Bütünleşme Sancıları ve Gayrimüslim Teb’anın Rolü (1876-1908)” başlığını taşımakta en hacimli makalesini oluşturmaktadır. *Bellekten*’de yayınlanmış olan bu makale arşiv belgelerine dayalı vilayet salnameleri ve sanayi istatistiklerin kullanıldığı akademik bir çalışmadır. 19. Yüzyıl Osmanlı modernleşmesinde nüfus ve sanayi alanında görülen gelişmelerin tahlil edildiği çalışma tablo ve istatistiklerle zenginleştirilmiştir. Ulaşımındaki gelişmeler demiryolları ve karayolları alanında yapılan atılımlar, tarımsal üretim, arazi dağılımı, vergi politikaları, hayvancılık ve imalat sanayi ve İzmir Limanından yapılan ithalat ve ihracata dair temel veriler makalede incelenen konular arasında yer almaktadır. Makalede ayrıca Batı Anadolu’dan başlayan dünya ticaretine eklemlenme sürecinin ve son dönem Osmanlı ekonomi politikasının ülkeyi yarı sömürge durumuna getirip getirmediği de değerlendirilmiştir. Bu konudaki bulgulardan birisi, bu dönemde ülkede etkinliklerini giderek arttıran Rum ve Ermeni burjuvazisi, sadece

pazar mantığının taşıyıcı ve dönüştürücüleri olarak değil, aynı zamanda merkezi bürokrasiyi endişelendirecek boyutta emperyalizmin içerideki destekçileri olarak görülmeye başlamış olmalarıdır (s. 115). Yine makalenin temel tespitlerinden biri de, bölgedeki gayrimüslim ve ecnebi sermayesinin, özellikle geleneksel olmayan biçim ve içerikteki alanlarda bölgenin asli unsurlarını bütünüyle dışarıda bırakacak bir etki ve büyüklüğe ulaşmış bulunmasıdır (s.114). Bu durum da yukarıda sözünü ettiğimiz algıyı derinleştirici bir etki yaratmıştır.

Eserde üçüncü sırada yer alan makale “Türk Modernleşmesi ve İktisadi Zihniyet: Arayış ve Tereddütler (1839-1908)” başlığını taşımakta olup eserin temel perspektifini yansıtmaktadır. Bu konuda modernleşme dönemi iktisadi zihniyetini anlaşılmasız kılan temel yanılgılardan biri olarak, bir dönemin sadece ekonomist yaklaşımlarla izah edilemeyeceğini öne süren İlgen, bu dönemde ortaya çıkan siyasal muhalefetin de durumunu bu açıdan tahlil etmiş ve Şerif Mardin ve Wambery’e dayanarak bu muhalefetin konumunun ortaya çıkan yeni imkânlardan faydalanamama durumuyla yakından ilgili olduğunu belirtmiştir. Geniş halk yığınlarının, Türk modernleşmesinin hem erken hem de geç devirdeki temsilcilerine mesafeli bir tavır içinde bulunmalarının müstakil bir inceleme konusu olması gerektiğini düşünen yazar, sonuç itibarıyla çeşitli nedenlerle bu tavrın tutuculuğa ve modernim karşıtlığına dönüştüğü gözlemine ulaşmıştır.

Eserin bir diğer makalesi, “Perdeyi Aralayan Adam. Sabri F. Ülgener” başlığını taşımaktadır. Bu makalede Ülgener’in akademik ve entelektüel portresi yer almaktadır. Ülgener’in “Zihniyet ve Din” adlı eserinin onun adeta bir hayat envanteri olduğunun vurgulandığı makalede halledilmesi gereken temel problemlerden birinin belki de en önemlisinin “tarihi iktisadi insan”ın bütün yönleriyle ortaya konulması olduğu belirtilmiştir. Makalede ayrıca Türk toplumundaki mevcut kazanma insiyakının niçin, ne yoldan ve hangi araçlarla rasyonel değil de irrasyonel kanallara boşaltılarak heba edildiği sorusunun cevabı olarak; bizde doğu ticareti ve arkasından iç pazarın kapanması, içerde ve dışarda emniyet ihlallerinin artması, olağan kazanç yolları ve sermaye birikiminin zorlaştırılması, gündelik ticareti aksatan feodal zihniyet ve en nihayet iş hayatının olumsuz yönde etkilenmesine sebep olan dini-tasavvufi etkenlerden dolayı, kazanma insiyakının iktisadi sahadan ziyade gayri iktisadi sahaya yöneldiği tesbitine verilmiştir. Yazar, Ülgener’in bu konudaki yorumuna dayalı orijinal görüşlerinin olması gereken yankıyı bulmadan unutulma noktasına geldiğini belirtmektedir.

Eserde bir başka makale yine Ülgener’le ilgilidir. “Yorumlayıcı Anlama ile Nedensel Açıklamanın Sınırlarında Ufkumuza Düşen Bir Aydınlık: Sabri F. Ülgener”, adını taşıyan

çalışmada yazar yine Ülgener'in yöntemi ve perspektifi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu konuda zihniyet sonunun doğasının şark insanının çelişkisinden kaynaklandığı vurgulanmış ve "homo- economicus"un kendi sosyolojik evreninde aranılması gerektiği belirtilmiştir (s. 265).

Bir diğer makale; "İthal İkamecilikten İhracata: Türk Ekonomisinde Zihniyet ve Değişim (1960-2000)" başlığını taşımakta ve 20. Yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'deki ekonomik gelişimin bir panoraması verilmektedir. 24 Ocak Kararları ile Türk ekonomisinin dünya ekonomisindeki platform değişikliğine uyum sürecinin değerlendirildiği çalışmada yeni dönemde DPT'nin işlevine de temas edilmiştir.

"Kalvinizmin Gölgesinde Gelişen Bir Sınıf; Müslüman Burjuvazi veya Kalvinist Müslümanlar" başlığını taşıyan diğer bir makalede ise "80'li yıllardan itibaren piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte Türkiye'de orta sınıfın geçirdiği evrim sonucunda yeni ortaya çıkan Anadolu sermayesinin öyküsü, bunda kalvinizmin etkisi ve İslami burjuva tartışmalarının doğasına yer verilmiştir.

Eserin bundan sonraki bölümleri Türk Yurdu dergisinde yayınlanmış makalelerden oluşmaktadır. "Cumhuriyet Türkiye'si: Bir Modernleşme Tecrübesinin Zihniyet Kodları" adını taşıyan makalede, Cumhuriyet devriminin yurttaş yetiştirme projesi ile ilgili olarak seçkinlerin tavrına dönük bir eleştiri yer almaktadır. Bu konuda beklenen sonucun alınamayışıyla ilgili olarak seçkin bürokrasinin iktidar tekeli demokratik zeminde kurumsallaştırmayı, daha doğrusu hem siyasal hem de ekonomik demokratikleşmeyi rasyonel olarak biçimlendirme konusunda yeterli donanıma sahip olmadıkları gibi yeterince istekli olmadıkları şeklinde temel bir saptamada bulunmaktadır(s. 335).

"Türk Modernleşmesi ve Milliyetçilik: Bir Zihniyet Yorumlaması" başlıklı makalede yazar, milliyetçiliğin ulus inşası dolayımında modernleşmedeki yerini incelemiştir. Bu konuyla ilgili olarak, yeni gelişmelerin 19. asrın pozitivist bulutlarını dağıttığını ve kendi "etnosantrik" dünyamızın demir kafesini kırıcı etkisini vurgulayan görüşlere yer verilmiştir.

Eserin, "Sekülerleşme Üzerine"; "Kendinden Koparılan İnsan" ve "Yeni İhtiyacı" adlarını taşıyan son üç makalesi tematik yönden benzerlik göstermektedir. Modernizmin eleştirisinin bu yapıldığı bu çalışmalarda sekülerleşmeyle yaşanan metafizik kaybı karşısında yer yer yazarın Nietzschevari çığlıkları duyulmaktadır. Yine bu meyanda modernite ile başlayan çözülme süreci ve bunalım karşısında olarak Nurettin Topçu'nun "Hareket Felsefesi"ne dayanarak yeni çıkış yolları aranmaktadır.

Eserin metodolojik yönden dipnotlandırma sistemi itibarıyla bir takım sorunları bulunmaktadır. Ancak bu durum işin esas kısmı açısından problem teşkil edecek düzeyde değildir. Bütün bu değerlendirmelerimiz sonucunda eser, Türk modernleşmesi gibi oldukça çetrefilli bir konuda son dönemlerde yapılmış orijinal düşünceler içeren bir çalışma hüviyetindedir. Eser, en azından bizim de içinde bulunduğumuz tradisyonalist toplumların ihtiyaç duydukları kuvvetin, değer anlayışını değiştirecek zihniyet ortamına, kısaca her türlü irrasyonel motivasyondan arınmış, rasyonel bir anlayışa ulaşmaları şartına bağlı olduğunu söyleyen ve günümüzde unutulmaya yüz tutmuş görünen Ülgener etkisinin canlı kalmasına vesile olacak niteliktedir.